

Чистоколяний Я. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

**ПОНЯТТЯ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ (HUMAN DIGNITY)
У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ,
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ**

**CONCEPT OF HUMAN DIGNITY IN THE CONSTITUTIONAL LAW
OF THE EUROPEAN STATES, EUROPEAN UNION AND UKRAINE:
THE MAIN DIFFERENCES**

Гідність людини є базовим принципом багатьох сучасних конституцій, передусім європейських держав і права Європейського Союзу. Генезис нового правопорядку в Україні, відповідно до курсу на євроінтеграцію, можлива на основі адаптації інституту прав людини до європейського концепту її гідності. Стаття з'ясовує основні відмінності між цим концептом у європейському та українському конституційному праві. Автор пропонує деякі шляхи їх усунення.

Ключові слова: гідність людини, права людини, Хартія основоположних прав ЄС, фундаментальний принцип, мінімальне ядро гідності людини.

Достоинство человека является базовым принципом многих современных конституций, прежде всего европейских государств и Европейского Союза. Генезис нового правопорядка в Украине, в соответствии с курсом на евроинтеграцию, возможен на основе адаптации института прав человека к европейскому концепту достоинства человека. Статья выясняет основные отличия между этим понятием в европейском и украинском конституционном праве. Автор предлагает некоторые пути их устранения.

Ключевые слова: достоинство человека, права человека, Хартия фундаментальных прав ЕС, минимальное ядро достоинства человека.

Human Dignity is the central feature of many modern Constitutions, particularly of the law of European countries and the European Union. Genesis of the new legal order in the Ukraine in accordance with European integration course is possible on the basis of adaptation of Human Rights to the European concept of Human Dignity. The article clarifies the main differences between this concept in European countries and Ukraine. The author suggests some ways of their elimination.

Key words: Human Dignity, Human Rights, EU Charter of Fundamental Rights, minimum core of Human Dignity.

Поняття, концепція, правовий принцип і право гідності людини (Human Dignity) є одними з визначальних ознак європейської цивілізації, зумовлених індивідуалізмом. У сучасному конституційному праві Європи і Європейського Союзу (далі – ЄС) названа цінність набула статусу фундаментального принципу, основи конституційного ладу та всіх основних прав людини. Отже, євроінтеграційний курс України передбачає відповідну гармонізацію, адаптацію інституту прав людини до європейського принципу гідності.

Тому дослідження пов'язаних із цим проблемами має велике теоретичне і практичне значення. Оцінюючи рівень їх розробки вітчизняною конституційно-правовою науковою, доведеться визнати його недостатнім. З останніх публікацій можна назвати роботи С. Вдовіченка, В. Кампо, І. Головатого, Е. Шишкіної та ін. Вчені зазначають, що в Україні навіть Конституційний Суд не виходить за межі позитивістського трактування гідності людини [1, с. 65], до того ж, тлумачиться вона доволі вузько – як право на гідність. Щодо самої Конституції, то, як цілком слушно зазначає Е. Шишкіна, Основний Закон не пропонує іншого розуміння гідності, окрім заборони «поганого поводження з людиною» [2, с. 109]. Не продовжуючи далі,

зазначимо: в Україні вивчення теми перебуває на початковому етапі.

Виходячи зі сказаного, **метою статті** автор вважає поповнення знань щодо поняття, доктрини та принципу гідності людини в конституційному праві Європи та України в контексті з'ясування наявних відмінностей. Для цього необхідно вирішити такі дослідницькі задачі. По-перше, розглянути історичні, релігійні та філософські підвалини становлення вказаних цінностей у Європі. По-друге, з'ясувати особливості закріплення останніх у конституційному праві європейських держав та ЄС. І, по-третє, виявити основні відмінності тлумачення, закріплення та розуміння концепту гідності людини в конституційному праві України порівняно з європейським.

Доречно зазначити, що витоки самого поняття (концепту) гідності, принципу та відповідного нормативного комплексу сягають античної давнини. Гідність становила складову частину статусу вільних громадян полісів і означала визнання за ними певної соціальної цінності чи вартості (worth) за умови виконання своїх обов'язків і права вимагати для себе належної пошани, прав і привілеїв. У Римі джерелом гідності визнавалася належність вільної людини-громадянина до певної соціально-статус-

ної групи, посади чи рангу, тобто вона не вважалася природною та невідчужуваною. Можна сказати, що це було надбання виключно громадян Риму, до того ж, не рівне для кожного з них. Пов'язані з гідністю права та обов'язки більш-менш чітко встановлювалися правом.

Елітарно-станове її розуміння перейшло до європейського феодального суспільства. Найбільш повно це відобразилося в гідності дворянства. Вона охоплювала честь, повагу, манери, особливу мову, специфічні форми самоконтролю, титул, повне ім'я. З гідністю дворянина сусідували гідність церковних ієрархів, короля, професорів та ін. Іншими словами, під гідністю розумілася невід'ємна складова частини статусу привілейованих станів і груп.

Надалі відбувся процес «зрівняння» гідності у напрямку, як зазначив відомий дослідник теми Дж. Уолдрон (Waldron), визнання того, що всі люди володіють одним і тим же високим рангом [3, с. 28].

Концепт гідності зайняв також одне з центральних місць у теології та філософії. Так, в іудео-християнській традиції виникла ідея універсальної та загальної гідності людини незалежно від її соціального статусу. Вона базувалася на уявленні про створення людини Богом за образом і подобою Його. Отже, всі рівні перед Господом, людське життя священне й належить Йому, а гідність рівною мірою є невід'ємним його атрибутом (життя). Тобто, це не те, що людина заробила, успадкувала або заслужила, а щось невід'ємне та природне, Богом дане. Водночас людина не вільна від моральної відповідальності та відповідальності перед Всевишнім. Заснована на вірі, свободі та відповідальності, гідність забезпечується у співтоваристві з іншими членами суспільства.

Розглядуване поняття зайняло важливе місце у гуманістичній філософії Європи. Батьком сучасної концепції гідності нерідко вважається один із найяскравіших представників цієї філософії І. Кант. Він доводив гідність людини її унікальністю у всесвіті як раціонально мислячої істоти, здатної до самопізнання, самоаналізу, усвідомлення морального боргу. Це з необхідністю, доводив філософ, утворює підвалини рівності людей у їх гідності, їх автономії, свободи вибору, фундаментальних прав і свобод, а також відповідальності. Правами, котрі випливають із гідності, Кант вважав право на самовираження, на таємницю приватного життя, свободу думки та переконань, на управління власним саморозвитком. Це, швидше, раціональна автономія, вона не ідентична абсолютній. У розумінні автономії І. Канта свобода вибору спирається на самоконтроль, здатність осмислювати свій вибір у формуванні життя та підпорядковувати свою волю універсальному моральному закону. Відповідно до цього, людина не може бути ні інструментом для досягнення будь-якої цілі, ні розглядатися як ціль. Вона сама в собі ціль, як випливає з однієї з версій кантівського морального імперативу. Таким чином, у розглянутій концепції під гідністю, ймовірно, розуміється такий стан людини, коли вона має власну високу само-

оцінку як унікальна істота у всесвіті або творіння Боже, сама вирішує питання устрою власного життя й саморозвитку, захищена від принизливого поводження і тим більше – тортур, патерналістського відношення, нерівності у гідності і т. п. Всі вказані цінності визнаються і шануються іншими, особами і державою. Остання також виступає важливим фактором захисту гідності через право та інституційні механізми. Водночас вважається, що людина має так само ставитися до інших, поважати їх гідність, виконувати моральний борг щодо останніх та суспільства в цілому. Невиконання боргу може утворювати склад правопорушення чи злочину відповідно до позитивного права. Але і в цьому разі ніхто, навіть злочинець, не має приижуватися у своїй гідності.

Зазначимо, що сучасні правові доктрини гідності у Європі сформувалися на концептуальних засадах іудео-християнської традиції, гуманістичної філософії, передусім – І. Канта, та під впливом соціальних рухів, спрямованих на досягнення соціальної справедливості. Завдяки останнім розуміння гідності людини доповнилося таким важливим компонентом, як можливість задоволення життєвих потреб людини за допомогою держави.

На думку багатьох вчених і мислителів Європи, концепт гідності поступово перетворився на портал, через який егалітарно-універсалістський зміст моралі виражається у праві, тобто у нормах і принципах позитивного права.

Цей процес став особливо інтенсивним після Другої світової війни. Геноциdalна практика нацизму, Голокост, тоталітаризм висунули потребу поєднати права людини з фундаментальним принципом її гідності. Іншими словами, підхід до останніх виключно з позицій свободи, що притаманно конституційній традиції ангlosаксонських держав (Конституція США, за висловом відомого правника Е.Дж. Еберле, є «Конституцією свободи»), для континентальної Європи виявився недостатнім [4, с. 2]. Все ж таки у новітній історії ангlosаксонських держав явищ, аналогічних вищевказаним, майже не було. Тому не дивно, що вперше гідність людини фундаментальною, первинною цінністю і найвищим принципом права визначив саме Основоположний Закон ФРН (1949 р.). З концепцією гідності у Німеччині та Європі пов'язується і доктрина «соціальної держави», тобто остання разом із виконанням інших обов'язків із захисту гідності має також забезпечити «гідний» рівень матеріального існування людей як невід'ємну її складову частину.

Конституція ФРН розуміє гідність людини в дусі католицької традиції та ідей І. Канта. Вона визнала відповідний напрямок конституційно-правового розвитку багатьох держав Європи, в першу чергу – посттоталітарних, й інституту прав людини права ЄС. Головними джерелами останнього є два рівнозобов'язуючих документа: Конвенція про захист прав та основних свобод людини, або Європейська Конвенція з прав людини 1950 р. (далі – ЄК 1950 р.) і Хартія основоположних (фундаментальних) прав ЄС (далі – ХОП). Перша – регіональний

міжнародно-правовий договір за статусом, а друга, згідно з Договором про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору, набула такої ж юридичної сили, що й установчі договори. У ХОП гідність людини визначена як одна з чотирьох загальних і неподільних цінностей, на котрих базується Союз, і водночас – як провідний, фундаментальний принцип права ЄС. Він є концептуальною основою нормативного змісту всіх основоположних прав ЄС і виявляється в них безпосередньо або опосередковано. Безпосередньо – у правах, закріплених у ст. 2–5 Розділу 1 «Гідність». Опосередковано – у всіх інших. Скажімо, право власності (ст. 17 ХОП) текстуально не пов’язане з гідністю, але, виходячи з духу Хартії, неважко дійти висновку, що власність дає особі можливість саморозвитку, прийняття самостійних рішень, забезпечує її автономію як складову частину гідності.

На думку дослідників, у Європі принцип гідності може діяти й автономно, безпосередньо регулюючи певні відносини. Так, він діє у сфері медичних та наукових дослідів та у питаннях зі штучного переривання вагітності, евтаназії, стовбурових клітин, клонування тощо. Почасти в ХОП він конкретизований нормами ст. 3, хоч і не повністю. У ЄК 1950 р. про гідність людини не згадується взагалі, але в одному з рішень Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у 1995 р. визнав її основним змістом Конвенції, а захист – своєю головною справою, так само як і справою всієї цивілізації.

Таким чином, у сучасному європейському праві гідність людини займає виключно високе ієрархічне положення, як найвищий принцип не тільки конституційного, але й позитивного та природного права в цілому, джерело фундаментальних прав людини. У конституційному праві цей принцип займає пріоритетне місце порівняно з принципами побудови та функціонування публічної влади.

Водночас нормативна дефініція самого поняття «гідність людини» відсутня. Це характерна особливість європейської правотворчості, а саме – намагання уникати лапідарних визначень складних понять, що неминуче обмежують їх зміст. Головне – розуміти його як цілісну систему елементів. Вчені також вказують і на те, що в різних правопорядках названий концепт тлумачиться неоднаково, до того ж, і сам його зміст еволюціонує під впливом соціального та правового розвитку. Тому суди, як інститути окремої гілки державної влади, самостійно визнають зміст гідності стосовно розглядуваної справи задля встановлення факту наявності чи відсутності її приниження з наступними висновками щодо кваліфікації справи. У правових актах, зазвичай, закріплюються основні її складові частини, чи «риси» (features), переважно через права і обов’язки. Наприклад, у Розділі I «Гідність» ХОП у ст. 2 це – право на життя, яке тлумачиться абсолютно; у ст. 3 – на фізичну і психічну недоторканість; у ст. 4 – право не бути підданим тортурам, негуманному чи принизливому поводженню та покаранню, абсолютно несумісним із розумінням людини чи то як Божого

творіння, чи то як унікальної істоти у Всесвіті; у ст. 5 закріплена заборона рабства, примусової праці й торгівлі людьми як діянь, котрі однозначно і грубо принижують гідність.

Водночас у наукових працях висуваються пропозиції щодо «мінімального ядра» поняття (Minimum Core of Human Dignity) або базового мінімального змісту (a basic minimum content). На думку К. Маккраддена (McCradden), він включає щонайменше три елементи. По-перше, внутрішню цінність людини просто як людини. Цей елемент вчений назвав «онтологічним». Другий – визнання та повага до цієї цінності інших, а також недопущення певних форм і режимів поводження і покарання, котрі принижують гідність або не відповідають її суті. Це у нього «релятивний» елемент. І врешті-решт, третій, котрий стосується відносин між особою і державою. Він вимагає, щоб держава існувала задля людини, а не навпаки [5, с. 25]. На нашу думку, до цього «ядра» можна додати деякі інші елементи, хоча б заборону перетворювати людину на інструмент для досягнення певної цілі чи самої цілі (евгеніка, виховання «людини майбутнього» через примус тощо). Інколи останнє називається «інструменталізацією й об’єктивізацією людини». Головне – що у правозастосовній практиці Західу поняття гідності людини є «працюочим».

На відміну від європейських держав, у конституційному законодавстві України розглядуваний концепт займає доволі скромне місце. Сам термін згадується у трьох статтях: 3, 21 і 28. У першій гідність визначається «найвищою соціальною цінністю», у ст. 21 викладене положення про рівність людей у своїх гідності та правах, а ст. 28 закріпила право на повагу до гідності. [6]. Останнє розкрите у двох частинах: перша дублює зміст ст. 3 ЄК 1950 р., а друга встановлює заборону піддавати людину медичним, науковим чи іншим дослідам без її згоди.

Отже, наша Конституція не містить норм про визнання принципу гідності людини основою конституційного ладу, найвищим принципом конституційного права та основою фундаментальних прав людини. Обмеженою є й інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду. Він, до речі, не виходить за межі позитивного права на гідність, на що вказали С. Вдовіченко та В. Кампо, причому вони самі тлумачать вказане поняття виключно як право на гідність, пропонуючи лише взяти до уваги «природно-правові проблеми цього права» [1, с. 65].

Підхід до гідності людини, застосований у Конституції України, на нашу думку, обмежує можливості розвитку інституту прав людини, оскільки не визначено, що ж є його основою. Як, скажімо, у Конституції Польщі, де ст. 30 чітко встановлено, що «природна (тобто, не соціальна – Я. Ч.) і невід’ємна гідність (а не «право на гідність» – Я. Ч.) утворює джерело прав і свобод людини та громадянин. Вона непорушна, а її повага й охорона є обов’язком публічних владей». Таким чином, за основними ознаками наша Конституція не є «Конституцією гідності людини» за визначенням Е. Еберле. У ній, на думку

І. Голованя та В. Кампо, закріплена своя, перехідна, авторитарна модель поваги і захисту честі і гідності людини [7, с. 26]. Тому заслуговує на підтримку пропозиція С. Головатого просуватися шляхом пошуку відповідної формули для доповнення ст. 21 таким чином, щоб «відкрити простір для трактування людської гідності як зasadничої цінності у всій конституційній системі людських прав» і вивести її на рівень конституційної цінності у значенні: гідність людини – «це установчий принцип основоположних прав» (формула Федерального Конституційного Суду Німеччини) [8]. На нашу думку, цей процес можна розпочати внесенням у Розділ II статті, за змістом подібної до ст. 30 Конституції Польщі. Надалі – структурувати вказаний Розділ за моделлю ХОП, враховуючи, що Хартія є модерною кодифікацією і включає «третю генерацію» фундаментальних прав. Можливо, не зайвим було б у тій же пропонованій статті до Конституції України (умовно – «21-а») викласти принаймні декілька істотних елементів змісту поняття «гідність людини». Напри-

клад, «мінімальне ядро змісту». До того ж, як вважають деякі дослідники, це «ядро» повинно мати абсолютний захист.

Закінчути розгляд визначених нами питань, доцільно зауважити, що в цілому вирішення проблеми адаптації вітчизняного інституту гідності людини до європейської концепції є справою нелегкою. Вона ускладнюється, по-перше, відсутністю тих історичних, релігійних, філософсько-етичних підвалин, традицій гуманістичних рухів, про які говорилося вище. Можна стверджувати, що культурно-цивілізаційний розвиток Європи в цілому і правовий зокрема обминули Україну. По-друге, відсутнє дієздатне, сформоване громадянське суспільство, без якого захист гідності людини виглядаєельми проблематично. Отже, проблема розуміння, закріплення та захисту гідності не обмежується лише правом. Її вирішення можливе в контексті реальних трансформацій у всіх сферах суспільства у напрямку до зміцнення й розвитку базових засад європейської цивілізації в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика в контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5. С. 60–71.
2. Шишкіна Е. Людська гідність у контексті конституційного судочинства. Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 1. С. 105–111.
3. Woldron J. Dignity and Rank. 31 p. Сайт «NYU School of Law». URL: www.law.nyu.edu.
4. Eberle E.J. The German Idea of Freedom. 88 p. Сайт «NELLCO Legal Scholarship Repository». URL: isrl.nellco.org.
5. McCrudden Ch. Human Dignity and Judicial interpretation of Human Rights. The European journal of international law. 2009. V. 19. № 4. P. 1–70. Сайт «EJIL». URL: <https://academic.oup.com>.
6. Конституція України. К.: КВУ, 2018. 32 с.
7. Головань І., Кампо В. Європейська модель поваги і захисту гідності людини в Україні: теорія і практика. Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 1. С. 24–29.
8. Конституційна комісія: пропозиції Сергія Головатого щодо внесення змін до Конституції. Сайт «Закон і Бізнес». URL: zib.com.ua.